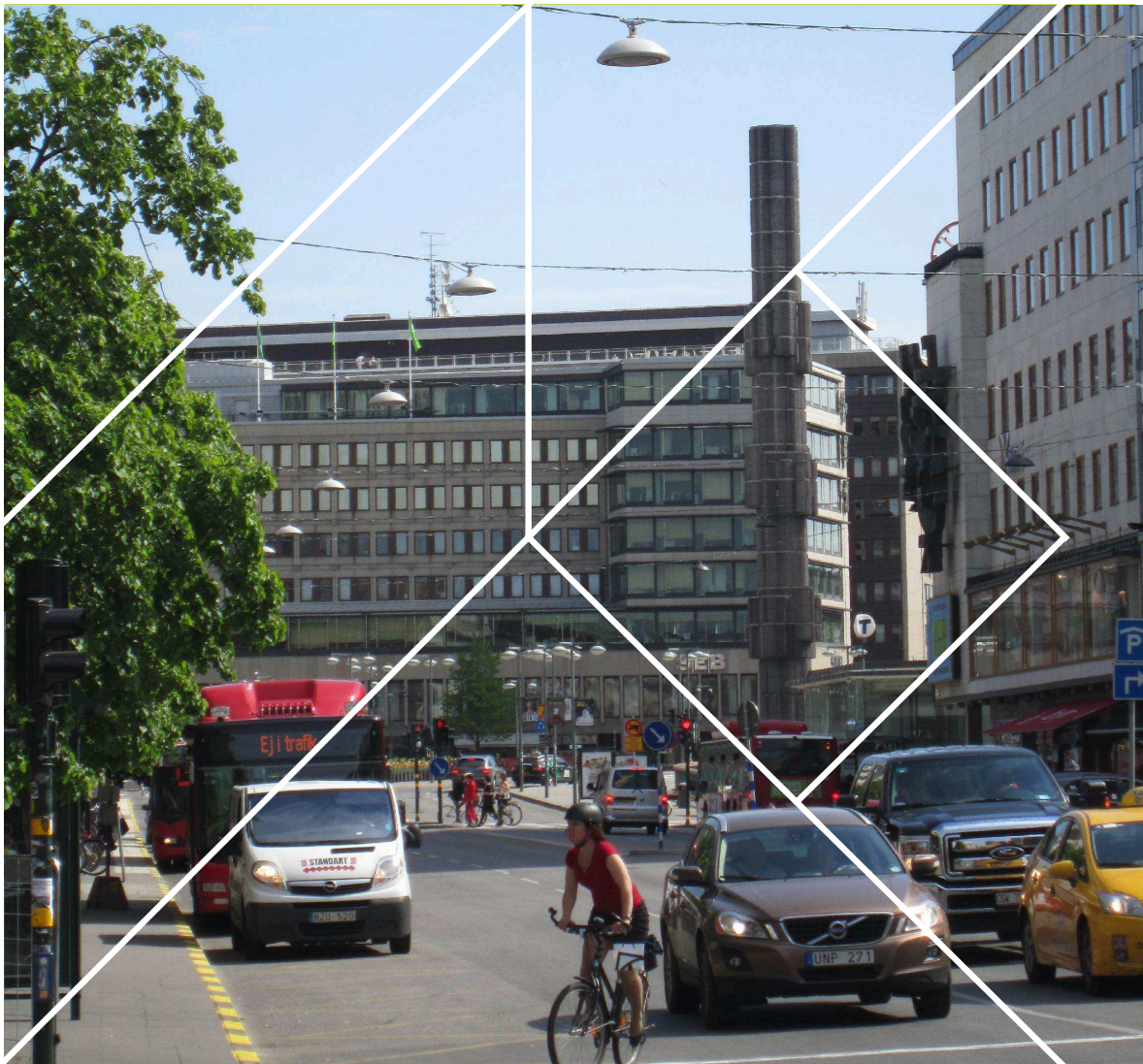


PM KULTURMILJÖN OCH
SAMRÅDSFÖRSLAGET **HÄSTSKON 12**



2015-10-20

Framtagen av

Martin Lagergren

Bebyggelseantikvarie

Tyréns AB

Beställare:

Vasakronan Fastigheter AB

Kontaktperson:

Eva Philipson

Tyréns AB

Tel: 010 452 20 00

www.tyrens.se

Säte: Stockholm

Org.Nr: 556194-7986

Inledning

Tyréns AB har fått i uppdrag av Vasakronan Fastigheter AB att i samband med pågående detaljplanarbete för fastigheten Hästskon 12, Norrmalm i Stockholm, belysa de kulturhistoriska aspekter som aktualiseras av planprojektet. I denna PM resoneras kring hur samrådsförslaget relaterar till kommunala styrdokument (i delar som berör city och kulturmiljö). Vidare preciseras vilka uttryck och värdekärnor i riksintresset för kulturmiljövården, Stockholms innerstad med Djurgården (AB 115), som kan beröras av projektet.

Viktiga grepp och gestaltungsfrågor i samrådsförslaget hanteras i ett separat kapitel.

Syftet med PM:en är att samla kulturmiljöfrågorna till ett dokument och att i skriftlig form redogöra för vad som diskuterats tidigare under möten i olika konstellationer i förhållande till samrådsförslaget. Avsikten är att texten ska vara relativt fritt utformad och av resonerande karaktär. De frågor som belyses är ett urval av de kulturmiljöaspekter som berörs och PM:en är inte framtagna med ambitionen att vara heltäckande. **PM:en utgör inte en granskning och bedömning av planens konsekvenser för kulturvården.** Ett sådant arbete kommer, inom ramen för de sedvanliga handlingar som tas fram till plansamrådet, utföras av kulturmiljöexpertis utanför Tyréns organisation.

Upplägg

PM:en inleds med en genomgång av kommunala styrdokument med fokus på för samrådsförslaget relevanta formuleringar, ställningstaganden och förhållningssätt.

Därpå följer en genomgång av riksintresset för kulturmiljövården med en precisering av de värdekärnor, uttryck och särdrag som bedöms vara särskilt intressanta att utvärdera samrådsförslaget utifrån.

Ett urval av de inslag som ingår i samrådsförslaget, och som bedöms vara av relevans för kulturmiljön, beskrivs sedan tematiskt.

Underlag

Kommunala styrdokument:

- Översiktsplan för Stockholm: Promenadstaden inklusive länsstyrelsens granskningsyttrande.
- Arkitektur Stockholm
- PM: Att tillgodose kulturvården och utveckla stadsmiljön i områden av riksintresse (remissupplaga mars 2014).

Litteratur:

- *Alla tiders Stockholm - kulturmiljö av riksintresse*, Länsstyrelsen i Stockholms län och Stockholms stadsmuseum, 2014.
- *City – drömmen om ett nytt hjärta*, Anders Gullberg, 2001.
- *David Helldén – modernistisk visionär på traditionens grund*, Martin Rörby, 2002.
- *Peter Celsing – en bok om en arkitekt och hans verk*, 1980.

Övrigt:

- Klassificeringsbeslut för Hästskon 12. Stockholms stadsmuseum (i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister)
- Kulturvärdesdokument framtagna av Reichmann Antikvarier, 2012 och 2014.
- Underlagsmaterial från Marge Arkitekter och Equator.

Samrådsförslagets relation till kommunala styrdokument

I detta kapitel är direkta citat ur de kommunala dokumenten fetmarkerade.

Promenadstaden – Översiktsplan för Stockholm

Övergripande om kulturhistoriska värden

Stockholm ska vara **en stad rik på upplevelser och kulturhistoriska värden**. Staden spår att de värden som de särpräglade kulturmiljöerna och märkesbyggnaderna representerar blir allt viktigare i en hårdare konkurrens mellan regioner.¹

Kulturmiljön och stadens utveckling

De kulturhistoriska värdena är utgångspunkt när staden växer.² Denna målsättning utvecklas: **Stadsbyggandet ska även framöver hantera utmaningen att värna Stockholms skönhet och karaktär samtidigt som staden växer och förändras. För att lyckas med detta måste både den nya bebyggelsen och förvaltningen av den äldre motsvara förväntningarna på en stad i världsklass.**³

Strategin att bygga staden inåt innebär tveklöst förtätningar. I ÖP meddelar staden att det finns en erfarenhet att det går att förtäta med moderna tillägg, både i samspel med och i medveten kontrast till omgivande bebyggelse, utan att de grundläggande karaktärsdragen går förlorade.⁴

Staden öppnar också upp för en positiv syn på **att bygga vidare på historiska visioner för Stockholm.**⁵

En viktig utgångspunkt för stadsutvecklingen är att skapa **täta och attraktiva stadsdelar med blandat innehåll och offentliga miljöer av hög kvalitet.**⁶ I samband med stadsutvecklingen är det också viktigt att tillvarata möjligheterna som ges **att ge liv åt äldre bebyggelse.**⁷

Stadens byggnader har genom åren utvecklats och förändrats successivt. Staden är tydlig med att **även framöver ska omvandling av den befintliga stadsmiljön och kompletteringar med ny bebyggelse kunna ske med utgångspunkt från lokala förutsättningar och behov.**

Utvecklingen av city

City berörs i högsta grad av strategin att centrala Stockholm ska stärkas. I city är det lokala behovet bland annat att fortsätta vara Sveriges viktigaste arbetsplatsområde. För att lyckas med att bibehålla rollen som det pulserande hjärtat i landets motor Stockholm slås fast att den utveckling av city som påbörjats på 1990-talet och som har som syfte att skapa attraktiva offentliga miljöer och bostäder ska fortsätta. City ska fortsätta att förnyas. **Koncentrationen av kvalificerade verksamheter inom näringsliv och offentlig förvaltning samt kommersiella lokaler ska även fortsättningsvis vara hög i city.**⁸

¹ ÖP Promenadstaden, s. 26.

² ÖP s. 26.

³ ÖP s. 26.

⁴ ÖP s. 26.

⁵ ÖP s. 26.

⁶ ÖP s. 36.

⁷ ÖP s. 44.

⁸ ÖP s. 48.

Förnyelsen ska ge **intensiva stadsmiljöer, attraktiva huvudstråk och modern och blandad citybebyggelse.**⁹ Insatserna bör **inriktas på sambanden mellan viktiga offentliga rum och kontakten med vattnet.**¹⁰

Som konkreta mål med relevans för Hästskon 12 nämns att **skapa attraktiva stadsmiljöer med levande bottenvåningar** och att **stärka sambanden mot Brunkebergstorg.**¹¹

Hur förnyelsen ska förhålla sig till kulturvärden redovisas så här: **Omvandlingen till en modern citybebyggelse och levande stadsmiljö ska hålla hög klass och beakta kulturhistoriska värden.**¹² Ett förhållningssätt till de uttryck i riksintresset för Stockholms innerstad och Djurgården som ofta aktualiseras vid utveckling i city kan märkas i det följande: **All omvandling av kvarteren i city ska beakta innerstadens kulturhistoriska värden, upplevelsen av stadens fronter mot vattenrummen, topografi och stadens silhuetter med mera.**¹³

Länsstyrelsens granskning av Promenadstaden – Översiktsplan för Stockholm:

Ur länsstyrelsens granskningsyttrande angående ÖP Promenadstaden kan följande vara värt att lyfta fram: *Det finns enligt Länsstyrelsens uppfattning en risk att strategin om förtätning inom vissa områden kan komma att leda till konflikter mellan olika viktiga kulturmiljövärden och exploateringsintressen. Exempel på områden där kulturmiljöaspekterna måste uppmärksammas tidigt i planeringen är de stora förändringar som enligt förslaget till översiktsplan planeras för Västra city och även förtätningen av city i övrigt.*¹⁴

Länsstyrelsen uttryckte också att man saknade en närmare analys av eller ställningstagande till de konflikter som kan uppkomma mellan kulturhistoriska värden och andra intressen. Länsstyrelsen efterlyste därför ett tematiskt tillägg till översiktsplanen där ett förhållningssätt till de kulturhistoriska värdena kunde vidareutvecklas.

⁹ ÖP s. 48.

¹⁰ ÖP s. 48.

¹¹ ÖP, s. 48.

¹² ÖP, s. 48.

¹³ ÖP, s. 48.

¹⁴ Länsstyrelsens granskningsyttrande, 2009-09-28.

Arkitektur Stockholm

Arkitektur Stockholm är ett tematiskt tillägg till översiktsplan Promenadstaden. Den är stadens första arkitekturstrategi någonsin och förtydligar hur översiktsplanen ska förverkligas med arkitektur som verktyg.

Övergripande om kulturhistoriska värden

All stadsutveckling ska formas med utgångspunkt i Stockholms identitet och kulturhistoria.¹⁵ I en period av stark stadstillväxt är det särskilt viktigt att stadens höga kultur- och skönhetsvärden är förutsättningar i en dynamisk utvecklingsprocess.¹⁶

Riksintresseområden och övriga kulturmiljöområden ska utvecklas så att kulturvärdena integreras i strategier för staden som helhet. Detta syftar till att stärka Stockholms attraktivitet och avläsbara tidsdjup.¹⁷

Arkitektur Stockholm är tydligt utvecklingsinriktad. Det finns starka mål om att skapa nya upplevelsevärden och att ge nya möjligheter att uppleva stadens kulturhistoria och särskilda särdrag. **Den kvalitativa arkitektur som byggs idag stärker stadens kulturarv och står som utgångspunkt för morgondagens stadsliv.¹⁸**

Utveckling och omvandling

Stockholms identitet vidareutvecklas med nyfiken, väl avvägd och kontextmedveten arkitektur i en nutida och relevant stadsutveckling.¹⁹ I denna stadsutveckling står stadslivet i fokus. Alla projekt bidrar till nytta för allmänna intressen, till ett attraktivare stadsrum där fler vill stanna och delta i ett aktivt stadsliv.²⁰ Nya projekt tillför möjlighet till en innehållsmässig variation och därmed blandade funktioner till det gemensamma stadsrummet.²¹ Torg, gator och parkrum samspelar med stadens bottenvåningar och vävs ihop till en levande stadsmiljö.²²

Ett omhändertagande av de offentliga rummen är högst väsentligt, något som med all tydlighet framgår av meningen: **Stadsplanering i Stockholm utgår från behovet av väl gestaltade offentliga rum.²³ Detta är särskilt att beakta vid förtätning och omvandling.²⁴**

För att stärka de offentliga rummens potential till stadsliv ska **bebyggelse i anknytning till offentliga rum och gatumiljö utformas med en struktur av öppna och inbjudande bottenvåningar så att funktioner som bidrar till olika aktiviteter över tid och vistelse möjliggörs.²⁵**

Att befintliga byggnader längs gator och vid platser kan förbättras i syfte att skapa det attraktiva rummet slår staden fast: Vid om- och tillbyggnad ska **byggnaden som helhet påverka omgivande stadsmiljö på ett positivt sätt.²⁶** Detta sker genom att nya arkitektoniska kvaliteter tillförs bottenvåning, taklandskap och fasad. Precis som vid nybyggnation ska det finnas ett tydligt förhållningssätt till den mänskliga skalan, till det vi upplever i ögonhöjd.

¹⁵ Arkitektur Stockholm, s. 8.

¹⁶ Arkitektur Stockholm, s. 11.

¹⁷ Arkitektur Stockholm, s. 11.

¹⁸ Arkitektur Stockholm, s. 11.

¹⁹ Arkitektur Stockholm, s. 43.

²⁰ Arkitektur Stockholm, s. 15.

²¹ Arkitektur Stockholm, s. 33.

²² Arkitektur Stockholm, s. 16.

²³ Arkitektur Stockholm, s. 15.

²⁴ Arkitektur Stockholm, s. 16.

²⁵ Arkitektur Stockholm, s. 21.

²⁶ Arkitektur Stockholm, s.53.

Även taklandskapet kan brukas mer aktivt. När taklandskapet ska utvecklas ska dess potential som vistelseyta uppmuntras om altaner och terrasser är **väl utformade och bidrar till helhetsupplevelsen av byggnaden och staden.**²⁷

Förutom att anpassa befintliga byggnaders bottenvåningar och stärka vistelsekvaliteterna i taklandskapet kan mera långtgående ändringar motiveras om de stärker stadslivet: **Genomgripande omvandlingar av befintlig bebyggelse kan prövas med förutsättning att byggda kulturarvet tas till vara och dess karaktär bildar utgångspunkten för en ny integrerad stadsdel.**²⁸

Att även kulturmiljöer kan komma ifråga för omvandling vidareutvecklas:
Att ta tillvara det byggda kulturarvet som en resurs för stadsutveckling kan även innebära genomgripande omvandlingar av befintlig mer vardaglig bebyggelse.²⁹

Utveckling av city

City kräver särskild omsorg. Pågående fastighetsutveckling ska fortsätta och **utgå från en ambition om en mer levande stadsmiljö med kunskap om fastigheternas historia och arkitektoniska värde som utgångspunkt. Här kan en väl avvägd volymändring prövas men större byggnadsvolymer förutsätter en väl samordnad fastighetsutveckling med god kunskap om närområdet, dess befintliga arkitektur och helhetsverkan för staden i stort.**³⁰

City kan i någon mån sägas beröras av denna skrivning:

I de äldsta delarna av Stockholm med utblick över centrala inlopp och i malmarnas stenstadskvarter är stadsbilden känslig för skalförskjutning. Här förändras helheten snabbt om flera enskilda projekt avviker från etablerade höjder och utbredning. I dessa delar av staden erbjuds få möjligheter att bryta sig ur befintlig skala. Endast projekt av stort allmänt intresse som uppvisar särskilt hög arkitektonisk kvalitet och relevans, kan prövas här med fokus på förbättrad helhetsverkan och omgivande stadsmiljö.³¹

Arkitektonisk kvalitet och ett helhetsperspektiv med avseende på stadsmiljö och stadsliv ska styra utvärderingen av nya projekt i city. Målsättningen med tillägg av fler bostäder i stadens centrala delar innebär vissa förtätningar och höjdförskjutningar i City.

Ett annat mål i Arkitektur Stockholm berör också city i hög grad: **Stadens utblickar och kopplingar mot vattnet tillvaratas och utvecklas.**³²

²⁷ Arkitektur Stockholm, s. 53.

²⁸ Arkitektur Stockholm, s. 39.

²⁹ Arkitektur Stockholm, s. 33.

³⁰ Arkitektur Stockholm, s.44.

³¹ Arkitektur Stockholm, s. 36.

³² Arkitektur Stockholm, s. 27.

PM: Att tillgodose kulturvärden och utveckla stadsmiljön i områden av riksintresse

Den 6:e mars 2015 löpte remisstiden ut för den av stadsbyggnadskontoret utarbetade PM:en *Att tillgodose kulturvärden och utveckla stadsmiljön i områden av riksintresse*. PM:en kan sägas svara mot länsstyrelsens kritik att kulturmiljöfrågorna inte var tillräckligt väl analyserade i *Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm*. Länsstyrelsen påvisade att det behövs ett tematiskt tillägg till ÖP där staden redovisar sina förhållningssätt i relation till andra planeringsförutsättningar. PM:en relaterar också direkt till skrivningen i *Arkitektur Stockholm* att **riksintresseområden och övriga kulturmiljöområden ska utvecklas så att kulturvärdena integreras i strategier för staden som helhet**. PM:en är på samma sätt som Arkitektur Stockholm utvecklingsinriktad, vilket är naturligt i den intensiva utbyggnadsfas som staden är inne i.

PM:en redovisar och är uppbyggd kring flera av de strategier som etablerats i *Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm* och *Arkitektur Stockholm*. Hit hör att stärka den centrala staden och att city fortsätter att förnyas.

Övergripande om kulturhistoriska värden

Respekten för Stockholms förflutna ska vara inskriven i den framtida staden...Att innerstaden är av riksintresse innebär inte att den ska uppfattas som ett reservat där utvecklingen ska stoppas. Tvärtom hör kulturvärdena samman med att Stockholm fortsätter att vara en växande storstad av internationell klass. På grund av Stockholms snabba tillväxt är det knappast konstruktivt att ifrågasätta om innerstadens karaktär får ändras. Det är däremot angeläget med en dialog om hur det kan ske så att både kulturvärden och utvecklingsbehov tillgodoses. Här är frågan om arkitektonisk kvalitet avgörande.³³

Att utveckla en växande storstad och samtidigt respektera stadens historia handlar om prioriteringar. Bland dessa prioriteringar finns följande, som är av stort intresse för synen på kulturmiljön:

Stadsbyggnadskontoret föreslår en avvägning som i korthet innebär att det finns begränsat utrymme för förändringar som berör stadens äldre historia eller den klassiska stenstaden. Däremot bedömer stadsbyggnadskontoret att tåligheten för åtgärder ibland är större på platser där den klassiska stenstadens bebyggelsemönster inte är genomfört eller har ersatts av efterkrigstidens bebyggelse och stadsplanemönster.³⁴

Utveckling kan aktualisera rivning. Även här har staden försökt hitta en väg: **Beträffande rivningar gäller olika synsätt beroende på vilket område i staden det gäller och vilken betydelse byggnaden har för stadsmiljön. Generellt finns starka invändningar mot att riva bebyggelse från tiden före andra världskriget. Även för särskilt värdefulla yngre byggnader kan rivning ifrågasättas. Stadens ambitioner är att om en byggnad rivs i innerstaden ska den ersättas med en ny av särskilt hög arkitektonisk kvalitet.**³⁵

City

I PM:en ägnas city mycket utrymme. Precis som när planerna på cityregleringen formades under 1900-talets första hälft slår man i PM:en fast en bestämd vilja att Stockholms ska ha ett city som motsvarar kraven som ställs idag och i framtiden på landets absoluta centrum. Man vill undvika det som många andra storstäder fått uppleva: **Att de centrala delarnas kommersiella betydelse har urholkats på**

³³ PM Att tillgodose kulturvärden...s. 14.

³⁴ PM: s. 14.

³⁵ PM, s. 44.

grund av att handel, kontor och andra funktioner föredragit andra lokaliseringar.³⁶ City ska behålla sin attraktivitet som premiumplats för handel, kontor och andra verksamheter samtidigt som city återfår sin roll som bostadsmiljö.³⁷

Med ett modernt city menas inte ett city som enbart var modernt vid en viss tidpunkt i stadens historia.³⁸ Ett övergripande kulturvärde, menar stadsbyggnadskontoret, är att det moderna city fortsätter att upplevas som en modern, intensivt utnyttjad stadsmiljö som följer med sin tid och förändras och ständigt tillförs nya kvaliteter.³⁹

Eftersom city till stor del präglas av bebyggelse från efterkrigstiden krävs avvägningar mellan intresset av ett modernt city och värdet av att bevara 1950-1980-talets byggnader.⁴⁰ Många av citys byggnader har grön- eller blåklassats. Det stora antalet byggnader från denna tid innebär emellertid att de sätter en tidsprägel på delar av city som kan vara svårt att förena med att city ska kunna fortsätta att upplevas som ett modernt city i vår tid och i framtiden. Stadsbyggnadskontoret menar att en intresseavvägning med hjälp av stads- och kulturmiljöanalyser bör det finnas goda förutsättningar att bestämma vilka av 1950-1980-talets byggnader som är särskilt angelägna att bevara.⁴¹

Stadsbyggnadskontoret bedömer att stadsutvecklingen i city kan bidra till att riksintresset stärks och att de förnyelseprojekt som genomförs är viktiga ur kulturmiljösynpunkt för att bevara upplevelsen av ett modernt city.⁴² Ett sådant resultat uppnås genom bättre offentliga rum och en utveckling mot ett mer mångfasetterat city med inslag av fler bostäder och en mer småskalig struktur av publika rum och gator.⁴³

I PM:en är kontorshusen i city den byggnadskategori som man utvecklat tydligast förhållningssätt till: För att city ska kunna utvecklas enligt nya behov och med nya kvaliteter behövs ofta ombyggnader av befintliga byggnader. Många av de stora kontorsbyggnaderna från efterkrigstiden kan inte längre erbjuda tillräckligt attraktiva lokaler⁴⁴ eller miljöcertifiering.

Precis som i Arkitektur Stockholm redovisar staden här en syn om att kraftiga grepp kan vara motiverade för att uppnå syftet om ett bättre fungerande city:

Ibland kan ett medel för att uppnå förbättringar i stadsmiljön vara att medge ökad byggrätt och tillåta påbyggnader. I vissa fall kan rivning och nybyggnad skapa större värden än bevarande och ombyggnad. En förutsättning är att projekten genomförs med stöd av kulturmiljöanalyser och att de svarar mot stadens vision för city genom att tillföra värden i det offentliga rummet och kvaliteter i form av större funktionsblandning och arkitektonisk kvalitet.⁴⁵

Stadsbyggnadskontoret vidareutvecklar sin syn på redan utfört utvecklingsarbete i city:

I många kvarter i det moderna city har staden tillåtit utökad byggrätt, som möjliggör påbyggnader med 1-3 våningar på tidigare ej påbyggda hus. Denna utveckling beräknas fortsätta med begränsade konsekvenser för innerstadens siluett. De medför en måttlig skalförskjutning och fler byggnader med 8-10 våningar, som vid kvarteren Hästen, Jericho och Jakob Större. Sådana byggnader kan nå 35-40 meter över mark, vilket inte behöver medföra någon markant förändring av siluetten. Högre byggnader som Kungstornen och Hötorgshusen, vilka når ca 60 meter över mark, kan fortfarande upplevas som accenter som sticker upp ur bebyggelsemassan.⁴⁶

Påbyggnader på efterkrigstidens byggnader i city omfattas av följande resonemang:

Konsekvenserna av måttligt höjda byggrätter är dock beroende av att byggnaderna utförs så att de kan smälta in i ett uppdelat och varierat taklandskap. Erfarenheter visar att påbyggnader lättare

³⁶ PM, s. 34.

³⁷ PM, s. 35.

³⁸ PM, s. 34.

³⁹ PM, s. 34.

⁴⁰ PM, s. 35.

⁴¹ PM, s. 35.

⁴² PM, s. 35-36.

⁴³ PM, s. 36.

⁴⁴ PM, s. 36.

⁴⁵ PM, s. 36.

⁴⁶ PM, s. 44.

smälter in i taklandskapets volymer och stadens siluett om de begränsas till delar av fastigheter eller kvarter. Påbyggnader bör undvika att utformas med stora reflekterande glaspartier utan hellre i material som bättre svarar mot det omgivande taklandskapets färg-, form- och materialverkan.⁴⁷

Vidare meddelar staden att vid påbyggnader i city ska särskilt beaktas att inte skymma viktiga vyer mot Kungstornen vid Kungsgatan och höghusen vid Hötorgscity.⁴⁸

Stockholmska särdrag

Flera av de uttryck i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården som aktualiseras vid planering i innerstaden sorterar under beteckningen stockholmska särdrag. Hit hör begrepp som stadens siluett, fronten mot vattenrummen, tydliga årsringar, blickfång, vyer från viktiga utsiktspunkter etc.

PM:en innehåller koncisa formuleringar om stadens karaktär: **Stockholms stadslandskap är en gestaltad helhet där den anlagda stadsmiljön med gator, parker, kvarter och byggnader fogats ihop med ett dramatiskt naturlandskap. Innerstaden är byggd i ett skärgårdslandskap med vattenrum och betydande bergshöjder, som länge präglade stadsmiljön. Även om landskapselementen numera är mindre framträdande, på grund av att 1900-talets förändringar utjämnat många nivåskillnader, är stadsmiljöns framväxt i skärgårdslandskapet fortfarande läsbar. Berg, vattenrum och grönska samspelar med bebyggelsen och präglar upplevelsen av Stockholm.**⁴⁹

Stadsbyggnadskontoret identifierar tre grundelement i innerstadens landskap: Förkastningsbranten på Södermalm, Stockholmsåsen och vattenrummen.

Ett av de starkaste landskapselementen som präglar innerstaden är den tvära förkastningsbranten i Södermalms kant mot Riddarfjärden och Saltsjön. Den höjer sig omkring 40 meter över havsytan och har i alla tider fungerat som en svårforcerad barriär. Den präglar Södermalms karaktäristiska siluett mot vattnet med bebyggelse som klättrar uppför berget eller balanserar uppe på kanten och därigenom understryker topografin. Upplevelsen av förkastningsbranten har stort värde för förståelsen av Stockholms stadsstruktur.⁵⁰

Historiskt sett än viktigare har Stockholmsåsen varit. Åsen är en rullstensås som sträcker sig från Västerhaninge i söder till Arlanda i norr. Åsen blev en utgångspunkt för stadens grundande, genom att erbjuda vägförbindelser på åsryggen över Södermalm för Göta landsväg, nuvarande Götgatan. Vägsträckningen bestämdes av en sänka i förkastningsbranten och att åsen skapade en landtunga mot Stadsholmen, vilket gav förutsättningar för en landväg in i staden via nuvarande Slussen och en bro över vattnet mot Järntorget. Åsen innehöll även ett grundvattenflöde, vilket gav förutsättningar att ordna brunnar på Stadsholmen. Åsens höjd varierade, men var på Norrmalmssidan omkring 40 meter över havsytans nivå. Det innebär att åsen också varit en barriär som försvårat öst-västliga förbindelser mellan stadens bebyggelse på Norrmalm, ända fram till 1900-talet. Stadsplanestrukturen och gatornas sträckning speglar fortfarande detta, trots att åsens som topografiskt element inte längre finns kvar i innerstaden, utom vid Johannes kyrka, Observatoriekullen, Vanadislunden och Bellevueparken. Spår från åsens sträckning syns idag genom de högre liggande gator som på broar korsar Kungsgatan och Hamngatan.⁵¹

Innerstadens vattenrum är det tredje landskapselementet som ligger till grund för Stockholm. Läget vid de stora vattenrummen och med berg om 30-40 meters höjd ger goda förutsättningar för att uppleva stadslandskapet på håll, genom vyer och utblickar från olika punkter.⁵²

⁴⁷ PM, s. 44.

⁴⁸ PM, s. 35.

⁴⁹ PM, s. 40.

⁵⁰ PM, s. 41.

⁵¹ PM, s. 41.

⁵² PM, s. 41.

Att ta vara på de möjligheter till vyer och utblickar som stadslandskapet och högre byggnader kan erbjuda, är väsentligt för att värna om stadens kulturhistoriska särdrag. Det är samtidigt en självklarhet att vyer och blickfång till viss del ändras när staden växer och utvecklas.⁵³

Vad gäller innerstadens siluett konstateras att **Östermalms och Norrmalms siluett (utom city) i huvudsak präglas av stenstadens bebyggelsemassa som reglerades enligt 1874 års byggnadsstadga och de högre belägna bebyggelsepartierna på Stockholmsåsen.**⁵⁴

Höga hus påverkar stadens siluett både inom och utanför riksintresset. För att bedöma förslag med höga hus behövs en särskild bedömning av deras påverkan på innerstadens siluett och vyer samt av den samlade effekten av befintliga och nya höga hus.⁵⁵

Förutom påverkan på siluetten behöver höga hus bedömas efter andra kriterier. **Höga hus får en särskild betydelse i stadslandskapet. Det ställer särskilda krav på att deras innehåll och arkitektoniska kvaliteter motsvarar den symbolverkan de får på grund av sin höjd.**⁵⁶

⁵³ PM, s. 43.

⁵⁴ PM, s. 43.

⁵⁵ PM, s. 44.

⁵⁶ PM, s. 44.

Precisering av riksintresset för kulturmiljövård *Stockholms innerstad med Djurgården*

Uttryck, värdekärnor och särdrag

I boken *Alla tiders Stockholm – kulturmiljöer av riksintresse* slår länsstyrelsen och Stockholms stadsmuseum fast att Stockholms innerstad med Djurgården är Sveriges mest komplexa och mångfacetterade urbana kulturmiljö.

Riksantikvarieämbetet har preciserat objekt, samband, strukturer, funktioner och samband som varit och är särskilt betydelsefulla för att forma denna kulturmiljö – de uttryck för riksintresset som gör berättelsen om Stockholm möjliga att avläsa och förstå. Uttryckstexten är omfattande och kan vara svår att hantera vid planering och bygglovhantering.

Sedan 1980-talet finns därför värdekärnor utpekade inom riksintresset, preciserade av Stockholms stad i samråd med länsstyrelsen. Värdekärnorna är områden som är särskilt betydelsefulla för att avläsa och förstå riksintresset. I Tidernas Stockholm presenteras värdekärnorna och de överensstämmer i det närmaste med hur värdekärnorna redovisas i *Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm*.

Värdekärnor inom temat *Det moderna city* är:

- **Kungsgatan**
- **Hötorgscity**
- **Sergels torg**
- **Hamngatan**

Av dessa värdekärnor har Hästskon 12 direkt koppling till Hötorgscity, Hamngatan och Sergels torg, fastigheten ligger i skärningspunkten mellan dem.

I bokens beskrivning av de tre värdekärnorna som berörs, och i bildtexterna, tar länsstyrelsen/stadsmuseet upp karaktärsdrag för respektive område:

Hötorgscity: Här nämns hötorgsskraporna, terrassbyggnader med terrasser samt den bilfria shoppinggatan. De enskilda byggnadernas arkitektoniska kvalitet och den sammanhållna helheten betonas. Skraporna sägs markera stadens centrum.

Sergels torg: Här står platsbildningen i fokus. Den enda byggnad vid torget som omfattas av beskrivningen är Kulturhuset.

Hamngatan: Gatan beskrivs i egenskaper av monumentalitet, pulsåder och manifestation av kommersiellt centrum. NK och flera 1960- och 70-talsbyggnader omnämns.

Preciseringen av de särskilt betydelsefulla områdena i form av värdekärnor ändrar inte betydelsen av eller ställningen för *riksintressets uttryck* såsom de är beskrivna av Riksantikvarieämbetet.

De uttryck som bedöms vara relevanta vid detaljplanering inom Hästskon 12 är:

- **Uttryck för det moderna välfärdssamhället och dess stadsbyggande.**
- **Kontor, bankpalats, försäkringsbolag och andra handelns och näringslivets byggnader.**

Bland uttrycken finns även ett stycke som kan rubriceras *Stockholmska särdrag*, karaktärsskapande drag som ger Stockholm sin särprägel.

Även om Hästskon 12 ligger i en av de tätast bebyggda delarna av staden bedöms följande uttryck under rubriken *Stockholmska särdrag* vara relevanta:

- **Anpassningen till naturen**

Här avses Hästskons koppling till Stockholmsåsen.

- **Vyerna från viktiga utsiktspunkter**

- **Blickfång**

Hästskon utgör fond vid Sergels torg, sett från Klarabergsgatan.

- **Stadssiluetten med den begränsade hushöjden där i stort sett bara kyrktornen och offentliga byggnader tillåts höja sig över mängden**

Beskrivning av samrådsförslaget och kulturmiljöaspekter

Under arbetet med detaljplaneförslaget för Hästskon 12 har ett stort antal frågor med bäring på kulturmiljön aktualiserats och berörts på olika sätt. Kulturmiljöfrågorna är många och viktiga eftersom fastigheten ligger i skärningspunkten mellan tre värdekärnor i riksintresset för kulturmiljövården Stockholms innerstad med Djurgården. Bebyggelsen inom fastigheten är utpekad som särskilt värdefull från kulturhistorisk synpunkt, grön enligt stadens kulturhistoriska klassificering, och i anslutning till planområdet finns flera byggnader med synnerligen höga kulturvärden (blåklassade). Även fastighetens storlek och komplexa struktur bidrar till att det genereras ett stort antal kulturhistoriska aspekter på samrådsförslaget.

I detta kapitel lyfts ett antal av dessa frågor upp för mer ingående belysning. Det finns fler aspekter men ett urval har gjorts utifrån en prioritering av vilka som bedöms vara de viktigaste. Även samrådsförslagets innehåll och utformning, *se bilaga 1*, har styrt vilka frågor som bedöms vara relevanta för djupare analys.

De delar som ingår är:

- **SEB flyttar från fastigheten**
- **Vägval att förändra fasader och istället beakta helheten**
- **Fondverkan mot Sergels torg**
- **Förslagets relation till Kulturhuset**
- **Igenbyggnad av terrass, S-huset**
- **Ny trappa till Malmskillnadsgatan och flyttad "terrass"**
- **Ny paviljongbyggnad i hörnet Sveavägen-Hamngatan**
- **Nytt H-hus, volym och uttryck**
- **Indraget i M-huset – en markering av Smålandsgatan**
- **Malmskillnadsgatan i kulturmiljöperspektiv**
- **Volymtilläggets kulturhistoriska relevans**

Frågorna hanteras vidare i denna handling enligt samma ordning som ovan. En sammanfattning återfinns sist i PM:en. Den historiska bakgrunden till olika grepp och beståndsdelar i samrådsförslaget beskrivs under rubriken *Bakgrund och betydelse*.

SEB flyttar från fastigheten

Sommaren 2017 lämnar SEB Hästskon 12 efter mer än 50 år i fastigheten. Även om staden i samband med avtal och planering under 1950- och 60-talen gjorde stora ansträngningar för att spränga in annan verksamhet i bankens nya centralkontor är det tveklöst bankens fastighet. Skandinaviska bankens utvalde arkitekt ritade byggnaderna efter bankens behov. Med tiden har SEB tagit över såväl kontors- ytor och butikslokaler som man ursprungligen inte hade rätt att disponera. När Stockolmsterrassen byggdes in under 1970- och 90-talen fullbordades bankens dominans i kvarteret.

Från kulturmiljösynpunkt innebär det inte sällan en kraftig påverkan på kulturvärdena när den ursprungliga verksamheten lämnar fastigheten. När kontinuiteten i brukandet bryts inte bara försvagas – utan försvinner - kontinuitetsvärden. Dessa värden väger vanligen mycket tungt i kulturhistoriska värderingar och avvägningar. Från kulturmiljövärden är man ofta beredd på långtgående kompromisser för att den verksamhet som byggnader och anläggningar en gång uppfördes för ska kunna bibehållas och utvecklas. Flera exempel på detta finns i Stockholm, Rådhuset och Riksdagshuset är välkända exempel.

Att SEB lämnar fastigheten är därför beklagligt. Från kulturmiljösynpunkt hade det varit önskvärt om Hästskon även fortsättningsvis skulle kunna fungera för en viktig del av bankens verksamhet i många årtionden till. Även om tjänstemännen och politikerna som drev normalmsregleringen hade en klugen inställning till bankbyggnaderna i city var bankernas närvaro både önskvärd och nödvändig. Bankbyggnaderna utgör en stomme i cityprojektet och har varit hemvist för många tusentals banktjänstemän i 50 år. De har starkt bidragit till det affärsliv som citybyggarna ville se i huvudstadens nya hjärta. Att även andra storbanker lämnat city eller flyttar till nya byggnader bidrar ytterligare till att påverka dessa kulturvärden negativt.

När nu bankens flytt från fastigheten är beslutad öppnas ett fönster för fastighetsägaren och staden att vidta åtgärder. Möjligheter att i en tomställd fastighet ta helhetsgrepp kring effektiv ytplanering, energieffektivisering och installationer uppstår nu på ett sätt som inte varit möjligt med kvarsittande hyresgäst. Det är vid dessa sällsynta fönster som det är möjligt att förbättra kommunikationer kring och genom fastigheten och att vitalisera omgivningen. Från kulturmiljösynpunkt ligger intresset i detta fall främst i att det finns öppningar för att stärka kulturmiljön vid Sergels torg (se vidare resonemang på följande sidor, bl. a. under rubriken *Fondverkan mot Sergels torg*).

SEB:s utveckling av fastigheten är av historiskt intresse. Men det är också tydligt att den anpassning som kunnat göras med kvarsittande hyresgäst haft en negativ påverkan på fastighetens arkitekturhistoriska och arkitektoniska värden (detta utvecklas på efterföljande sidor, se stycke *Vägval att förändra fasader och istället beakta helheten*.) De anpassningar som gjorts har också inneburit negativ påverkan på Sergelcitys stadsbyggnadsmässiga värden, värden som är av internationell betydelse.

Vägval att förändra fasader och istället beakta helheten

I samrådsförslaget rivs H-huset, delar av S-huset och flertalet fasader förändras påtagligt. Dessutom görs till- och påbyggnader. Hur är detta förenligt med grönklassning/förvanskningförbud?

Förvanskad arkitektur inte viktigast att värna

S-huset

I vissa fall kan det räcka med fönsterbyte och nya takkupor för att nå upp till begreppet förvanskning. I fallet Hästskon 12 har M-huset och H-huset hittills klarat sig från förvanskande ombyggnader. S-huset har i slutet av 1990-talet genom

- tillbyggnaden vid södra gaveln
- inbyggnaden av terrassen och rivningen av bron till Putten 15
- igenbyggnaden av trapporna mellan Hamngatan och Malmskillnadsgatan
- tillbyggnaden av teknikvåningarna på taket

förändrats så genomgripande att det utan tvekan är fråga om en förvanskning av den ursprungliga arkitekturen.

Att S-huset är ensemblens utan tvekan viktigaste komponent, sett till innehåll, arkitektur och kulturhistoria, avspeglar sig i stadsmuseets klassificeringstext:

"De arkitekturhistoriska värdena är främst knutna till huset längs Sveavägen med den välgestaltade låga terrassbyggnaden. De övriga två byggnaderna är tidstypiska vad gäller utformning och materialval och betydligt mer välbevarade utvändigt."

S-husets sockelbyggnad lyfts särskilt fram. Även den har dock påverkats kraftigt av 1990-talets förändringar initierade av SEB:s förändrade användning av fastigheten. Sju butikslokaler har blivit fyra i takt med att nya bankentréer öppnats. Ursprungliga butikspartier är utbytta. Detta har medfört att den tydliga grammatiken med uppglasad bottenvåning och tunga granitlameller en trappa upp byggts bort. Bandet av lameller är dock intakt.

Att återställa S-husets ursprungliga dynamik genom rivning av 1990-talets tillägg och en återgång till en renodlad butiksvåning mot Sveavägen hade varit av intresse mot bakgrund av Sergels torgs unika kulturvärden. Realismen i, och genomförbarheten för, ett sådant förfarande är dock av ekonomiska skäl obefintlig.

Det bedöms inte vara möjligt att bygga vidare på S-huset som det ter sig idag. Att addera våningar till nuvarande volym och komposition skulle sannolikt innebära ytterligare förvanskning och negativ påverkan på citys kulturmiljö. Förutsättningarna för ett för kulturmiljön lyckat resultat är i detta fall betydligt större om man tar kraftigare tag. Då kan kvaliteter som gått förlorade återskapas i ny form samtidigt som S-huset blir en byggnad som lever upp till de stora samtida och framtida krav som ställs i city.

Från antikvariskt perspektiv kan en genomgripande ombyggnad av S-huset ovanpå en bevarad men uppgraderad sockelbyggnad vara värd att pröva. På så sätt skulle fastigheten exteriört vara tydligt förankrad i sitt 1960-talsursprung och den solida bankkaraktären skulle kunna leva vidare. Det finns dock starka tekniska, stadsmiljömässiga och kommersiella skäl till en genomgripande ombyggnad av sockelbyggnaden.

H- och M-husen

I citatet från stadsmuseets klassificeringstext ovan framgår genom det modesta ordvalet tydligt att H- och M-husen trots sin lägre förändringsgrad inte är särskilt betydelsefulla i perspektivet fasadarkitektur. Som solitärer och utan historien kring Skandinaviska banken hade de sannolikt inte grönklassats.

H-huset är stadsbyggnadsmässigt en länk mellan kvartersbebyggelsen vid Hamngatan och den högre drakryggen vid Malmskillnadsgatan. Som sådan fungerar byggnaden väl. I stadsbilden är den i någon mån en självständig enhet, men ändå tydligt integrerad med de övriga delarna av fastigheten. Det kopparklädda taket är ett arkitektoniskt spännande möte mellan högmodernism och ett traditionellt stenstadshus med sadeltak.

För Skandinaviska bankens del har H-huset kulturhistoriskt sett varit det minst betydelsefulla. Här har inga ytor haft betydelse för bankens kunder eller särskilt viktiga ytor för de anställda, såsom exempelvis matsal eller hörsal, funnits.

M-huset är på ett helt annat sätt än H-huset en väsentlig del av bankens kulturvärden. Anledningen är husets innehåll och historiska funktion med del av bankhallen, matsalar och stora kontorsplan. Hit hör också den arkitektoniska samverkan med S-huset och det stadsbyggnadsmässiga släktskapet med grannfastigheterna längs drakryggen.

Samtidigt har byggnadens fasad mot Malmskillnadsgatan varit utskälld ända sedan byggnaden stod färdig. I hop med S-husets fasad på andra sidan gatan har skalan, materialen och monotonin format en miljö som det råder konsensus om att det finns betydligt större brister än kvaliteter hos. Detta avsnitt av Malmskillnadsgatan har setts som ett monumentalt misslyckande och en av citys mest ogästvänliga platser.

De kulturmiljömässiga grunderna att värna en sådan miljö är svaga. Incitamenten att bevara fasaduttryck och befintliga material är små. Frågor som undersöks inom den konsultgrupp som arbetar med samrådsförslaget är hur man kan förhålla sig till befintligt fasaduttryck och fasadens nuvarande kulörställning.

I riksintressant skärningspunkt

Istället för att fokusera på H- och M-husens arkitektur lyfter stadsmuseet i sin klassificering Hästskons stadsbildsmässiga och stadsbyggnadshistoriska tyngd:

"Komplexets betydelse för stadsbilden är utomordentligt stort i och med det strategiska läget vid Sergels torg och Sveavägen. I kvarteret Hästskon och Putten överbyggades nivåskillnaden till Malmskillnadsgatan samtidigt som en medveten motvikt till Hötorgsskraporna skapades. Den stora byggnadshöjden i det så kallade M-huset vid Malmskillnadsgatan har stadsbyggnadshistoriskt värde som exponent för hur stadsplanerarna modellerade med högre bebyggelse längs Brunkebergåsens sträckning i syfte att förstärka stadens topografi."

Länsstyrelsen/stadsmuseet har redovisat Sergels torg, Hamngatan och Hötorgscity som värdekärnor i riksintresset för kulturmiljövården. Bakgrunden till samrådsförslaget och den kulturhistoriska inputen till projektet har varit att hela tiden ha Sergels torg i fokus, att beakta samspelet med Hötorgsskraporna och att ha ett respektfullt förhållningssätt till Hamngatans karaktär. Hur detta tillgodoses beskrivs under andra rubriker nedan. Eftersom fastigheten Hästskon 12 ligger i skärningen mellan de tre värdekärnorna blir stadsbyggnadsprojektet Hästskon 12 av utomordentlig betydelse för riksintressets kulturmiljö. Kulturmiljön som helhet med volymer, rörelsemönster, siktlinjer och möjligheter att uppleva kulturvärdena blir utan tvekan överordnat den enskilda fasaden, butikspartiet eller fönstersättningen.

Kulturvärden knutna till struktur och interiör

Stadsmuseet lyfter i klassificeringstexten Hästskons roll för Norrmalmsregleringen och byggnaden som en exponent för en av cityprojektets viktigaste byggnadskategorier, bankbyggnaderna.

De samhällshistoriska värdena kopplade till Hästskon 12 som ett nav i city är till stora delar knutna till funktioner som biltunnlar, lastfar, butiker och till fastighetens utpräglad tredimensionella uppbyggnad med kulvertar, gatuunderbyggnader samt sammankopplingen med Parkaden och kringliggande fastigheter. Denna centrala roll kommer fastigheten att fortsätta spela även efter att planförslaget är genomfört.



Kulturvärden relaterade till bankbyggandets historia som landets länge största och mest moderna bankbyggnad återspeglas till stor del i den f.d. bankhallen, i valv samt i andra invändiga utrymmen. Ett omhändertagande av dessa värden kommer att studeras. De kulturhistoriska värdena i fastighetens innandöme undersöks för närvarande.

Fondverkan mot Sergels torg

Bakgrund och betydelse

Sergels torg är landets och en av världens mest betydelsefulla modernistiska platsbildningar. Den hittills största ändringen som gjorts av miljön (sedan den var fullbordad på 1980-talet) runt torget är till- och påbyggnaden av S-huset under sent 1990-tal.

Sveaplatsen (senare namn Sergels torg efter namnförslag av Evert Taube) har en lång planeringshistoria men den tog fast form på 1940-talet, även om idén om den nedsänkta torgytan lanserades först på 1950-talet. Arkitekt David Helldéns perspektivritningar (se sida 28) från 1946 års plan för city visar för Hästskons del (S-huset) en rektangulär slät volym med butiker i bottenvåningen. Såvitt ritningen visar var takfoten jämnhög längs hela volymen, något som stämmer med hans volymstudier för andra objekt och för tidens byggande generellt.

Helldén tänkte sig på 1940-talet stora lätta volymer runt torget och det har arkitektkontoret Equator i sin stadsanalys identifierat att nuvarande byggnader har. Samtidigt har alla byggnader sin egen karaktär, ett faktum som är mycket viktigt att ta fasta på.

Relativt tidigt tog dock Hästskon 12:s volymer, som vi känner igen dem, form (ca 1952, långt före Skandinaviska banken kom i fråga för tomträten) och S-huset bröts upp i sockel, pilotisvåning och en balanserad liggande rektangel ovanpå denna. Denna arkitektur påminner mer om Sven Markelius mer modulerade och kraftfulla modernism än Helldéns lätta, ytmässiga.

Markelius skrev 1962: **”snart kommer de nya byggnaderna efter Sveavägen, Sergels torg, Hamngatan och Klarabergsgatan att stå färdiga med individuella drag men ändå medverkande till en enhet formad för en storstads liv i vår egen tid”**...Även om Markelius hade sista ordet kom Helldén och hans medarbetare att vara upphovsmännen till Sergels torgs slutliga form. Helldéns och Markelius tankegångar från olika skeenden i torgets utveckling är i högsta grad relevanta för förvaltning och utveckling av den miljö de formade. Sergels torg var ett visionärt projekt och de ursprungliga visionerna är därför viktiga utgångspunkter vid förändring.

Ur ett fondperspektiv har mycket gått förlorat både genom till- och påbyggnaden av S-huset och genom ändringarna i dess bottenvåning. S-husets svävande rektangel ovan ett indrag som i sin tur utgjorde ett lager över en mäktig sockel med kraftfulla drag, uppglasad slät bottenvåning och starka granitlameller på 1 tr, var i sig ett intresseväckande fondmotiv. Genom att M-husets mörka fasader och jämna taklinje var tydligt synliga vid sidan av och över S-huset stärktes denna intressanta fondverkan samtidigt som torgets radikalt moderna och fria form accentuerades.

Samrådsförslaget

Att ta hand om fonden är ett av de mer väsentliga momenten ifråga om kulturmiljön och Hästskon 12-planen. De kraftfulla grepp som nu tas kommer att prägla torgmiljön under lång tid framöver.

Föreliggande samrådsförslag återupprättar ett samspel mellan S- och M-huset och låter åter M-huset få vara en aktör i fonden. Det råder dock ingen tvekan om att S-huset, som sig bör, har huvudrollen i den ensemblen. I relation till grannbyggnaderna vid torget, Femte hörtorgshuset och Kulturhuset - som har en annan dignitet och betydelse kulturhistoriskt och arkitektoniskt - är S-huset att betrakta som en av de mer neutrala lagspelarna runt torget.

Förslaget för S-huset i nuvarande tappning borgar volymmässigt med sin tydliga rektangel och utpräglad enkla form för att Helldéns tidiga intentioner för platsen beaktas. Kulturhusets och Hörtorgshusens särställning upprätthålls. Volymökningen, framförallt höjdmässigt, bedöms inte påverka de prominenta grannbyggnadernas särställning. Genom att S-huset åter dras tillbaka i söder återfår även Edvin Öhrströms glasobelisk mer fritt spelrum.

Dynamiken i det ursprungliga utförandet återupprättas delvis men S-husets ursprungligen utpräglade modernistiska komposition med bredare lågdel-pilotis-och slankare högdel går om intet. Ur ett fondperspektiv betyder detta inte lika mycket eftersom volymspelet inte är lika tydligt när byggnaden betraktas frontalt på avstånd. Snett framifrån och allra helst från högre punkter framgick före tillbyggnaden på 1990-talet den ursprungliga volymhanteringen mycket tydligare.

Valet att satsa på en ”Helldénsk” rektangulär och slät volym för S-huset kan alltså hittas stöd för såväl historiskt som i den varsamma anpassningen till de betydelsefulla märkesbyggnaderna intill. Efter detta vägval kan det slås fast att ett lyckat resultat ställer stora krav på att byggnaden verkligen kan utföras med en utpräglat tydlig volym. Fondverkan får inte äventyras av indrag i fasad eller ett oroligt taklandskap. Det fackverk som av konstruktiva skäl krävs för att hantera de komplikationer biltunneln ger måste hanteras på ett sätt som gör att det får minimal inverkan på upplevelsen av fonden.

Utformningsmässigt är det från antikvariskt perspektiv möjligt att ge några riktlinjer:

- I enlighet med torgets karaktär och cityprojektets tankegångar ska ingen byggnad vara den andra lik. Fasaderna kring torget bär i huvudsak sin tids karaktär även om volymhanteringen har mycket gemensamt. Tidiga fasader vid torget har lätt och ljus marmorbeklädnad och fönster med stående proportioner medan andra byggnader från 1960-talet har en tydligt dovare färgskala och en mer utmanande senmodernistisk fönstersättning. Kulturhusets enorma glasfasader och synliga bjälklagskanter står i stark kontrast mot Femte Hötorgshusets utpräglade vertikalitet och lätta aluminiumklädsel. S-husets nya fasader mot Sergels torg kan därför utformas relativt fritt ifråga om material och fönstersättning. Det finns också möjligheter att pröva om nutida grepp med asymmetrier och oregelbundenheter mellan olika våningsplan eller i sidled kan vara gångbart.
- Utformningen av fasader bör ha tydliga beröringspunkter med modernismens arkitektursyn för att inte skada den unika helhetsmiljön. Även om nutida material och gestaltungsprinciper med mera ”händelserika” fasader kan leta sig in i kompositionen bör det i grunden finnas ett släktskap med grannarna vid torget.
- Den föreslagna volymen för S-huset ger stora möjligheter för en god anpassning till platsen. Som en slags länk mellan Kulturhuset och Femte Hötorgshuset bör förhållandet mellan vertikalitet och horisontalitet i fasad vara väl avvägd. En lösning med dominerande obrutna fönsterband eller stark betoning av bjälklag som båda ger en utpräglad horisontell karaktär bör undvikas. På samma sätt undviks en tätt indelad fasad som får för starkt släktskap med Backström & Reinius förstärkning av Femte Hötorgshusets vertikalitet.

Samrådsförslagets relation till Kulturhuset

Bakgrund och betydelse



Foto Gösta Glase.

Kulturhuset är ett av 1900-talets viktigaste svenska byggnadsverk. Det gäller inte endast arkitektoniskt och arkitekturhistoriskt utan minst lika mycket innehållsmässigt och samhällshistoriskt. Byggnaden rymde en ny typ av institution med finkulturellt och folkligt, debatt och avkoppling under samma tak. Bakgrunden till tillkomsten var 1960-talets kraftigt vidgade kulturbegrepp och stora samhällsförändringar. Innehållsmässigt kom det stockholmska kulturhuset att bli en förebild för det välkända Centre Pompidou i Paris.

Med Kulturhuset laddades också Stockholms pågående cityprojekt med det offentliga och kulturella innehåll som staden betraktat som en oerhört viktig beståndsdel i det nya cityt.

Kulturhuset är tillsammans med Stadsteatern och Riksbanken resultatet av en av landets mest omtalade arkitekttävlingar. I tävlingen till utformning av Sergels torgs södra sida deltog de flesta ledande svenska arkitekter. Vinnare blev Peter Celsing som med ett radikalt grepp gjorde att bebyggelsen vände ryggen mot söder – Kulturhuset riktade istället all uppmärksamhet mot Sergels torg i norr.

I tidskriften Arkitektur framhålls 1971 hur bebyggelsen längs Sergels Torgs södra sida är flaggskeppet i den kommunala stadsförnyelsen, något som Normalmsregleringens kontroversiella förgrundsfigur Hjalmar Mehr instämde i. I Arkitektur recenseras resultatet **"som till sist åstadkommit med så stor skicklighet och med så uppenbara arkitektoniska kvaliteter att ingen svensk byggnad sedan Stockholms stadshus tillkomst fått ett så entusiastiskt mottagande av press och allmänhet"**.

David Helldén som hade en avgörande betydelse för Sergels torgs utformning deltog själv i tävlingen och erkände senare att Celsing var överlägsen. Sannolikt är en stor del av förklaringen till byggnadens framgång hos expertis och popularitet i övrigt dess extremt starka närvaro vid torget.

Arkitekturhistorikern Martin Rörby betonar att byggnaden var formad med utgångspunkt i torget. Torget och byggnaden skulle vara olika delar i samma helhet. Det tunna membranet av glas skulle bara skydda mot väder och men livet inne och ute skulle vara synligt. Rörby påvisar också hur byggnadens ovanligt starka koppling till platsen också manifesteras i hur kulturhusetets två nivåer följer torgets två nivåer.

Stadsmuseet redovisar i sitt kulturhistoriska klassificeringsbeslut (Kulturhuset är blåklassat) ett liknande resonemang om att de stora och öppna våningsplanen bakom glasfasaden ses som en fortsättning på Sergels Torgs nedre och övre plan. **"Byggnadens bakre slutna vägg kan ur denna synvinkel ses om en mur som sluter Sergels Torg mot söder."**

Samrådsförslaget

Att väsentligt utöka byggnadsvolymer kring Sergels torg kan ge konsekvenser för Kulturhusets särställning vid platsen. Både S- och M-husen föreslås bli högre än vad de är idag. S-huset tar dessutom ett steg framåt i stadsrummet genom att hela fasadlivet flyttas ut i samma nivå som sockelbyggnadens.

För att analysera denna påverkan är det viktigt att klargöra hur de olika byggnaderna vid torget förhåller sig tillvarandra. Flertalet byggnader möter torget i gatuplanet, dvs de har en normal placering med entréer och butiker i planet Sveavägen-Klarabergsgatan-Drottninggatan. M-huset i kv. Hästskon och Trollhättan 29 bildar ett slags hörn vid platsbildningen men på en nivå ovanför det huvudsakliga gatuplanet. S-huset intar en mellanställning där det dels är närvarande vid gatuplanet, dels följer stadsbyggnadsmotivet med drakryggen längs Malmskillnadsgatan. Därtill kommer Kulturhuset som har ett "sjunket" läge vid den nedsänkta delen av torgbildningen och en särskilt tydlig interaktion med platsen. Till skillnad från ett traditionellt torg med enkel och tydlig grammatik innebär detta alltså att det runt den invecklade platsbildningen Sergels torg är väldigt olika förutsättningar. Byggnaderna runt torget interagerar inte med varandra på ett lika starkt och tydligt sätt som vid exempelvis Gustav Adolfs torg eller Stortorget.

Torgets fria form, nivåskillnaderna och byggnadernas sinsemellan olika volymverkan innebär att platsen har många ansikten. Ändringar i volym vid torgets ena sida är inte lika okomplicerade att analysera som på andra platser. En volymförändring här rycker inte sönder ett tydligt sammanhang som den hade gjort vid ett annat torg.

Kulturhusets ställning vid torget kräver kraftfulla förändringar för att rubba. Professor Ulf Linde skriver om Kulturhuset (i Arkitekturmuseets bok om Peter Celsing): **"Har man stått ett slag och sett på Kulturhusets fasad och sedan vänder sig om ter sig de andra husen vid platsen pretiösa och bräckliga; de saknar monumentalitet"**. Linde vidareutvecklar tankarna om byggnadens monumentalitet: **"De enskilda elementens kraftiga mått, indragna våningar och takets kraftiga artikulering bidrar till kompressionen, monumentaliteten."**

Byggnaden har enligt Linde en självklarhet i sin gestaltning: **"Kulturhuset anger sina egna mått och i förhållande till dem blir de andra måtten svävande och osäkra"**.

Genom sina mått men lika mycket genom sin monumentalitet och starka samverkan med torget har Kulturhuset en tålighet mot förändringar i omgivningen. Växer volymerna längs Malmskillnadsgatan ger det inte självklart en påverkan på Kulturhusets särställning.

Kulturhusets synlighet i stadslandskapet och byggnadens roll som fondmotiv för Sveavägen är också viktiga faktorer att beakta. I samrådsförslaget ökas Kulturhusets synlighet från Malmskillnadsgatan. Genom att S-huset kortas av framträder Kulturhuset i stadsbilden från punkter längre norrut på Malmskillnadsgatan.

Igenbyggnad av terrass, S-huset

Bakgrund och betydelse

S-husets terrass ingick i ett 270 m långt system av terrasser längs Sveavägen och med motsvarigheter i intilliggande kvarteren Grävlingen och Oxen större. Den viktigaste parallellen var dock terrasserna på Hötorgshusens lågdelar. Terrasserna avsågs få funktionen som oaser på en nivå ovan biltrafikens avgaser men också som en möjlighet för fotgängare att röra sig separerat från trafiken. Bron över Mäster Samuelsgatan mellan terrasserna vid S-huset och Putten var ett tydligt exempel på denna tanke. Den typen av rörelser kunde möjligen ha fungerat om terrasserna och broarna var enda sättet att ta sig fram på. I city fanns traditionella trottoarer längs de allra flesta stråk vilket gjorde att människor valde dessa mer jordnära transportvägar.

Även tanken på terrasserna som oaser för kontorsfolkets lunch och som vistelseplatser för allmänheten framstår idag som utopisk. Efterkrigstidens omvälvning av det svenska samhället gjorde att Stockholm upplevde stora problem med missbruk av alkohol, narkotika och skadegörelse – företeelser som arkitekter och planerare inte kunde ha förutsett fullt ut när planerna formades på 1940-talet. Terrasserna erbjöd goda möjligheter för otillåten verksamhet. Den kulturhistoriskt intressanta blandningen av privata fastigheter med offentlig terrasser innebar också i praktiken ett odefinierat ansvar för ytorna och en problematisk otidlighet. Terrasserna i Hötorgscity stängde igen relativt tidigt när problemen med otrygghet och ljusskygg verksamhet blev uppenbara. Undan för undan har sedan terrasserna på östra sidan Sveavägen byggts igen. Terrassen i Putten 16 var senast att byggas in och stängas, ca 2007. I Putten 15 är ännu delar av terrassen obebyggd och planterad. I kv Grävlingen finns inga terrasser kvar. Endast i Oxen Större finns större planterade terrassytor, delvis tillgängliga för allmänheten, kvar.

Bland dessa terrasser på östra sidan Sveavägen kom Stockholmsterrassen att bli den mest betydelsefulla och lättillgängliga. Det berodde dels på trappförbindelsen med Sergels torg men framförallt på den kommunala verksamheten Stockholmsterrassen med sitt café som gjorde att terrassen befolkades. Stockholmsterrassen beskrivs i efterhand som omtyckt och den har ett kulturhistoriskt värde som en föregångare till Kulturhuset (vars kulturvärden är av internationell betydelse). Sin ursprungliga funktion behöll dock terrassen endast i nio-tio år (vissa uppgifter gör gällande att den stängde så tidigt som 1970). Redan 1976 svarade S-E-banken för en mindre inbyggnad av terrassen och naturligtvis blev den inte lika allmän efter att banken samtidigt tagit ytorna innanför i anspråk. Viss öppenhet fanns dock kvar till 1996 då resterande delar av terrassen byggdes in och bron till systerterrassen i Putten revs.

Samrådsförslaget

Att återställa S-husets terrass har diskuterats inom ramen för detaljplanearbetet och naturligtvis hade en sådan utveckling varit intressant från kulturmiljöperspektiv. Terrassen är ett tydligt modernistiskt motiv som hör hemma vid Sergels torg. I och med den utveckling som skett kring terrasserna i kvarteren är dock detta stadsbyggnadsmotiv förvanskat. Även om S-husets terrass skulle kunna återställas i någon form skulle det vara svårt att utläsa tankegångarna bakom terrasserna och broarna när förändringarna i närområdet varit så stora. Terrassens nivå en halv trappa upp från Malmskillnadsgatan har alltid varit problematisk och det skulle inte vara möjligt att justera höjden på terrassen till gatans nivå.

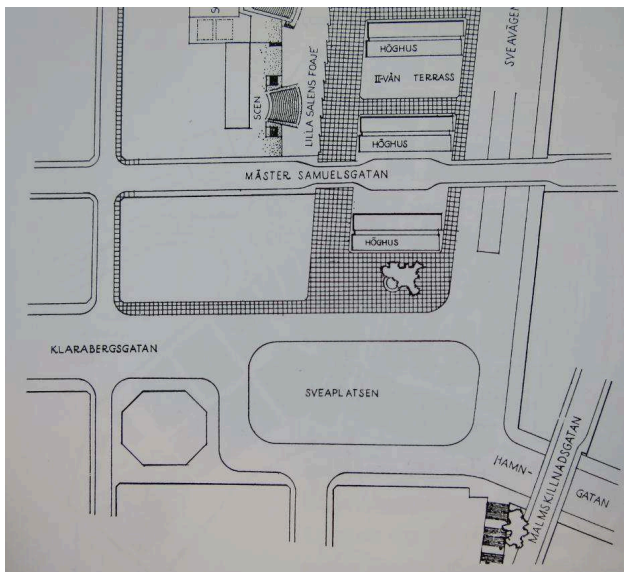
En återskapad terrass har också bedömts motverka den önskade vitaliseringen av Malmskillnadsgatan som är en av detaljplanearbetets utgångspunkter och största utmaningar. Man vill nu istället flytta terrassens funktion ut till en gångfartsgata och till viadukten över Hamngatan. Ambitionen är att ta med sig befintlig granit från terrass och fasader ut på den nya platsen.

Terrassen bidrog även till att S-husets sockel framstått som en egen byggnadsvolym, något som varit en tydlig avsikt från cityomvandlingens arkitekter. Även om den inte varit en lika tydligt utmejslad lågdel som butikshuset och paviljongerna i Hötorgscity är det samma modernistiska tankegångar som ligger bakom. I samrådsförslaget måste denna fråga noga övervägas. Helldéns 1940-talsvolym på platsen för S-huset hade ingen markerad sockel utan endast en fullt utnyttjad butiksvåning. Nu när den skissen är något av en ledstjärna för det nya S-huset problematiseras frågan. Systerhusen i Putten har tydliga

sockelbyggnader. Det finns anledning att knyta an till dem i det nya S-huset för att inte spolia samverkan med dem eller utgångspunkterna för gestaltningen av Sveavägens östra sida. För framtida butikshyresgäster är en bättre exponering viktig och det finns från handelns håll en vilja till tydlighet som här sammanfaller med den antikvariska ambitionen att markera en tvåvåningssockel. Denna markering bör dock inte kännas som en sökt eftergift åt kulturhistoriska hänsyn och får inte påverka helhetsgestaltningen negativt.

Ny trappa till Malmskillnadsgatan och "flyttad" terrass

Bakgrund och betydelse



Skiss av David Helldén 1946.

Motivet med en bred generös trappa, med stora avsatser eller vilplan, hade David Helldén med i sina perspektivritningar och planer från 1946, dock i ett läge längs Malmskillnadsgatan mot Brunkebergs torg, invid nuvarande Kulturhusets gavel. Helldén tänkte sig träd intill trappan. En variant av detta grepp realiserades senare med den breda trappan mellan Drottninggatan och Plattan.

Samrådsförslaget

Här finns tydliga paralleller med David Helldéns intentioner från 1946. Även om Helldéns plan inte realiserades helt visar den breda trappan att denna typ av lösning är väl anpassad till tankegångarna bakom platsen. Den är ett element som är förenligt med denna miljö och den stadsbyggnad i olika nivåer som Sergels torg och cityt som helhet är en väldigt tydlig exponent för.

Ny paviljongbyggnad i hörnet Sveavägen-Hamngatan

Bakgrund och betydelse

I och med Mies van der Rohes berömda paviljong på världsutställningen i Barcelona 1929 är paviljongen som fenomen intimt förknippad med modernismen. Här kunde idéerna om upplöst vägg och maximal

kontakt mellan ute och inne realiserats till fullo - modernismens radikala idéer illustreras sällan så tydligt. I Sverige är Bruno Mathssons serietillverkade glasvillor kända exempel. Mathsson var kraftigt influerad av Philip Johnsons Glass house i Connecticut. I Stockholm är restaurang Strömmen vid Slussen och glashuset vid kajen på Strandvägen exempel på modernistiska paviljongbyggnader utformade enligt denna relativt strikta modell.

Kiosker och paviljonger har dock en mycket längre historia i Stockholm. Privata lusthus var populära på 1700-talet. På 1800-talet byggdes klassicerande musikpaviljonger och vattenkiosker i parker. En rik flora av kiosker och utställningspaviljonger gav liv åt de stora stockholmsutställningarna 1897 och 1930.



Stockholms stads utställningspaviljong år 1897.



Väntsal och restaurang vid Norra Bantorget.

Holger Bloms väntsals- och restaurangbyggnad vid Norra Bantorget busstation, uppförd 1938 och riven 2006, var tydligt inspirerad av Stockholmsutställningens lätta och eleganta paviljongbyggnader. Formen var fri och skulptural.

I det modernistiska cityprojektet i Stockholm var paviljongerna ingen bärande tanke även om Hötorgsskrapornas lågdelar utläses som tvåvåningspaviljonger mot Sveavägen. Det fanns också små paviljongbyggnader på lågdelarnas tak. Vidare byggdes en paviljong i Kungsträdgården till Stockholms 700-årsjubileum 1953.

För Sergels torgs del formade David Helldén en paviljong i 1960 års slutliga plan. Det var uppgången från tunnelbanan vid trapporna till Drottninggatan. Paviljongen är här samordnad med bro- och trappmotivet och fungerar som en länk däremellan. Den redovisades med sittplatser och lite grönska på taket.



David Helldéns paviljongliknande lågdel till första Hötorgshuset, fasad mot Sveavägen.



Uppgång T-centralen, David Helldén 1960.

Helldéns paviljongbyggnader följde helt principerna från den modernistiska idealpaviljongen med en upplöst icke bärande fasad och obrutna glasfasader över hörn samt en nätthet i detaljerna och eleganta proportioner.

I 1946 års plan tänkte sig Helldén en friliggande åttkantig butiks- och restaurangbyggnad i fyra våningar på platsen för nuvarande trappor från Drottninggatan ned till Plattan. En sådan oktagon eller mutter, men i betydligt mindre format fanns på torget i anslutning till Drottninggatan och Klarabergsvägen åren 1990-2004 (sannolikt försvann Helldéns paviljong i samband med detta). Muttern revs i samband med att uppgången från T-Centralen byggdes om 2005 och nuvarande glaspaviljong, som endast rymmer rulltrappor byggdes, sannolikt med transperens som ledord.



Muttern byggdes på platsen för Helldéns paviljong.

Ett intressant exempel på paviljongbyggnad i närområdet, som verkligen lyfter sin miljö och bryter ner skalan, är serveringsverandan på baksidan av Kulturhuset, vid Beridarebanan.

Samrådsförslaget

I samrådsförslaget uppförs en ny paviljongbyggnad invid den nya Soltrappan. Paviljongen bygger in befintlig rulltrappa från plattan, inrymmer hiss och café samt vistelseyta på takterrass.

Platsen tål genom sin skala och stora byggnadsvolymer ett tillskott av en eller flera paviljongbyggnader. Paviljongerna riskerar inte att i grunden påverka upplevelsen av miljön. Det finns en kontinuerlig historik av paviljongbyggnader där dagens paviljong för uppgången från T-centalen till gatuplan står. Paviljonger och kiosker bedöms vara ett bra sätt att tillskapa en attraktiv och brukartillvänd mikroskala samt förstärka platsens orienterbarhet utan att inverka på torgets ursprungskaraktär.

När det gäller utformning av paviljongen i hörnet Hamngatan-Sveavägen finns i dagsläget inga entydiga råd att skicka med från kulturmiljöhåll. Det förefaller vara värt att pröva om mer intresseväckande, skulptural form och färg är rätt väg för att uppnå syftet med paviljongen. Samtidigt kan den strikta, rena modernistiska idealpaviljongen ses som ett gångbart alternativ. Medelvägen är också tänkbar i ett kulturmiljöperspektiv.

Viktigt att studera är hur byggnaden ter sig när det är mörkt ute och hur illuminationen av byggnaden kan samverka/konkurrera med en upplyst glasobelisk.

Nytt H-hus, volym och uttryck

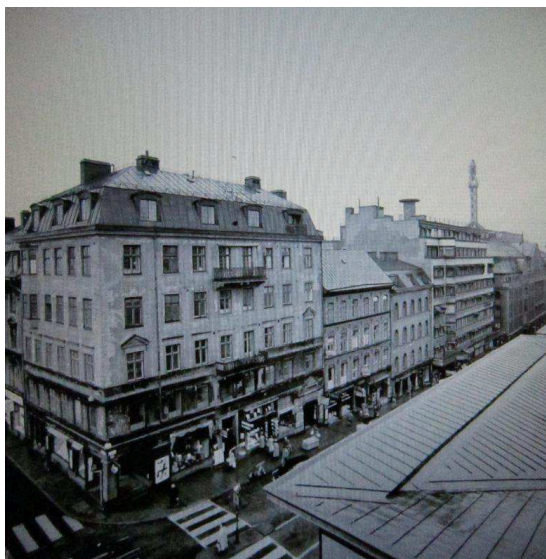


Foto från hörnet Malmskillnadsgatan-Hamngatan, sannolikt 1950-tal.

Bakgrund och betydelse

Längs Hamngatan, på platsen för nuvarande H-huset, M-husets södra gavel och den breddade Malmskillnadsgatan, fanns fram till ca 1960 tre fastigheter, bebyggda med hus som hade olika volym, takfotshöjd och fasaduttryck. För att vara del av ett cityprojekt kom H-huset att bli ett förvånansvärt traditionellt inslag vid gatan. Byggnaden uppfördes i samma liv som Hästskoplatset, med en tydlig takfot och med en tolkning av ett traditionellt hustak som ändå uppfyllde "stockholmsregeln" om tillagda takvåningar enligt 45-gradersprincipen.

Hamngatan har liksom många andra viktiga stråk i city påverkats kraftfullt av Normalmregleringen, men ändå till delar behållit en äldre identitet. Breddning av gatan, nivellering av Hamngatsbacken (med Malmskillnadsgatan förlagd på bro) och sammanslagna kvarter har dock påverkat stadsbilden kraftigt under 1900-talets mitt. Gatan var betydelsefull i cityprojektets planering av huvudstråk. Sergels- och Hötorgscitys karaktäristiskt modernistiska trottoarbeläggning med mönsterlagda svarta och vita betongplattor letar sig vidare ned till Kungsträdgården och knyter gatan till citys kärna.

Länsstyrelsen och Stockholms stadsmuseum lyfter i boken *Alla tiders Stockholm* upp Hamngatan som modernistisk värdekärna för riksintresset genom att bl. a. betona gatans monumentalitet och dess starkt kommersiella atmosfär. Man framhåller även NK (ark. Ferdinand Boberg) och nydanande byggnader från 1960- och 70-talen som speglar tidens arkitektoniska strömningar. Här omnämns Sverigehuset (ark. Sven Markelius), Sparbankshuset i Kv Spektern (ark. Carl Nyrén), PK-bankens hus (ark. Backström & Reinius) och Gallerian (ark. Malmquist & Skoogh m.fl.). Skandinaviska bankens hus i Hästskon nämns endast i en beskrivande text och Hästskoplatset omnämns inte alls.

De starka karaktärer som Ferdinand Boberg, Sven Markelius, Backström & Reinius samt Carl Nyrén försett gatan i delen närmast Kungsträdgården med är tydligt individuella och varierar i form, färg och material.

I delen vid Sergels torg är byggnaderna mer nedtonade. NK:s granitfasader och koppartak tas upp av H-huset. I Trollhättan är byggnaderna vid gatan något stilmässigt mer besläktade med varandra.

Gemensamma drag för byggnaderna längs Hamngatan är endast hanteringen av höjden mot gatan genom förekomst av indragna takvåningar och terrasser. Sverigehuset möter dock gatan i full höjd.

När H-huset skall ersättas finns följande viktiga punkter att beakta:

- Gatans monumentalitet
- Den kommersiella prägel med butiksinnehåll
- Ett förhållningssätt till den i visst mått traditionella kvartersfasaden i kv Hästskon och anslutningen till M-huset med avseende på takfot och indragna takvåningar.
- På samma sätt bör man hantera släktskap mellan nytt H-hus och ombyggt M-hus på ett medvetet sätt. Beröringspunkterna bör på intet sätt vara styrande och ge en kompromisslösning men kan ändå gärna finnas där för att belysa den historiska relationen.
- De blåklassade byggnaderna som ger gatan sin karaktär har individuell lyskraft och tål högklassiga nytillskott i närområdet. Försiktighetsmått som vidtas för S-huset ifråga om material och balansering av fasaden mot Sergels torg är inte nödvändiga här, Hamngatan bedöms ha större tålighet än Sergels torg.

Indraget i M-huset – en markering av Smålandsgatan



Foto från första hötorgshuset där det framgår hur M-huset föregicks av sex fastigheter med varierade fasader och Smålandsgatans mynning i Malmkillnadsgatan.

Frågan har kommit upp inför den bearbetade gestaltningen av M-husets gatufasad om det är viktigt att befintligt indrag i fasaden, ovanför in- och utfarten till Parkaden, bevaras.

Bakgrund och betydelse

När Hästskon förvandlades på 1960-talet lades Smålandsgatan igen i denna del. Kvarteret Stormhatten och Hästskon slogs samman (även med kv Hästryggen). Smålandsgatan täpptes också till i kvarteret Hästen där Bengt Lindroos spetsiga entrébyggnad för NK finns sedan 1970-talet. I det nya kvarteret Hästskon kom in- och utfarterna till Parkaden att placeras i läget för den gamla gatan. I någon bemärkelse går det att säga att gatan i dess trafiktekniska bemärkelse finns kvar inom kvarteret. Gestaltningmässigt markerades den tilltäckta gatan med ett tydligt indrag i M-husets mittersta del.

Angreppssättet att på något sätt markera igenlagda gator tillämpades under Norrmalmsregleringen senare även i galleriaprojektet i kv. Trollhättan, där butiksgatan och en låg fasad mot Hamngatan markerade ungefärligt läge för Norra Smedjegatan.

När man förändrar fastigheterna från Norrmalmsregleringen är de tankegångar som stadsplanerarna då hade om att på något sätt illustrera de försvunna gatorna, produkter av 1600-talets stadsplaner, inte oväsentligt att beakta. Någon typ av tydlig markering bör från kulturhistoriskt perspektiv helst finnas kvar. Formen för detta kan dock ändras med tiden.

Malmskillnadsgatan i kulturmiljöperspektiv

Bakgrund och betydelse

Malmskillnadsgatan som leder mellan Brunkebergstorg och Johannes kyrka har en för Stockholm unik karaktär med en sekvens av rumsbildningar och olika mått. Långt fram i tiden var gatan dock en traditionell, smal stadsgata vars enda särdrag var att den med två svaga knäckar, vid Hamngatan och Kungsgatan, tog upp Brunkebergsåsens riktning. En förplats vid Johannes brandstation och det lilla Oxtorget var platsbildningar längs sträckningen.

Under Norrmalmsregleringen totalomvandlades gatan söder om Kungstornen. Kvarterstrukturen ändrades så att det knappt går att föreställa sig miljön före saneringen. Förbindelserna med området västerut bröts eller omskapades totalt med Mäster Samuelsgatan på bro. Malmskillnadsgatan tappade också direktkontakten med Hamngatan då den leddes på bro över det nu nivellerade köpstråket. Brunkebergstorg separerades genom bron från Hästskon och kvarteren norrut.

Malmskillnadsgatan tappade också i betydelse rent trafikalt och som stråk för hantverk och handel. Genom de nya kontorshusen och ett bristande butiksutbud fanns inget liv efter arbetstid. Gatan marginaliserades och blev snart känd som stadens prostitutionsstråk.

Norrmalmsregleringen innebar ifråga om Malmskillnadsgatan ett monumentalt misslyckade. Gatan blev tidigt ansedd som en av stadens mest ogästvänliga miljöer. De stora greppen innebar dock potential till nya kvaliteter eftersom nya platser skapades. Bron över Hamngatan innebar förträffliga möjligheter att blicka ut över och ta in det nya cityt. Den vändslinga och minipark som skapades mellan gatan och kvarteret Putten blev en slags ersättning för Oxtorget som försvann. Båda dessa nyskapade ytor har tagits dåligt om hand och potentialen har inte utnyttjats.

Efter Norrmalmsregleringen fick Malmskillnadsgatan också nya mått i den reglerade delen. De skilde sig väsentligt från dem som återfinns norr om kv Putten. Resultatet av de olika måtten och sekvensen av platser är att Malmskillnadsgatan har en brokig karaktär som inte hör till vanligheten i Stockholms annars så reglerade gatunät. Därtill har byggnaderna som kantar gatan vitt skilda uttryck. Endast de modernistiska kvarteren bildar - än så länge - en något mer enhetlig bas. Den genomförda omvandlingen av kv. Grävlingen och planerade ändringar i kv. Trollhättan kommer ytterligare att förstärka den brokiga karaktären.

Samrådsförslaget

I riksintresseinventeringen poängteras att Stockholms innerstad har alla väsentliga perioder inom stadsbyggnadskonsten väl representerade. Från kulturhistoriskt perspektiv värnar man därför stadens olika gatumönster – från Gamla stan via 1600-talsregleringen på malmarna och 1800-talets Lindhagenplan till de breda Klarabergs- och Hamngatorna i city. Många gator i staden varierar i bredd längs sin sträckning, ofta beroende på 1900-talets strävan efter ökade gatumått. Man har länge beklagat hur man på exempelvis 1930-talet slagit sönder många gators enhetlighet i samband med saneringsprojekt. Den typen av åtgärder är främmande i dagens hantering av innerstaden. Traditionella, tydligt definierade stadsgator är önskvärt från de flestas synpunkt, även från kulturmiljövårdens.

Att som i samrådsförslaget föreslå en tydlig minskning i gatans bredd på en punkt, genom ökat husdjup och att förskjuta körbanorna på bron över Hamngatan etc, skulle kunna ses som problematiskt för kulturmiljön. Malmskillnadsgatan är dock i nuvarande form inte en tydlig exponent för något av de stadsbyggnadsideal som format Stockholm och åtgärder som inte är lämpliga på annat håll bör kunna prövas här.

Delen genom Hästskon är den minst händelserika, både vad gäller gatans karaktär och byggnadernas form och innehåll. Från kulturmiljöperspektiv finns det därför utrymme att vidta åtgärder som förstärker gatans unicitet och hjälper till att komma tillrätta med de problem som uppkommit genom dess marginalisering. Såväl vad gäller mått, beläggning som gaturummets möblering bör nya grepp kunna tas. Eftersom även det senmodernistiskt präglade Brunkebergstorg kommer att omgestaltas finns goda möjligheter att lyfta fram samtidens landskapsplanering utan att betydande historiska värden riskeras.

Volymtilläggets kulturhistoriska relevans

Bakgrund och betydelse

Under mitten av 1900-talet fanns bland tjänstemännen inom cityprojektet en syn på att högre bebyggelse kunde placeras längs Brunkebergsåsen. På så sätt skulle den bortgrävda topografin markeras samtidigt som underjordiska försörjningssystem och lokaler skapades. I city övrigt skulle i princip den etablerade stenstadsskalan hållas.

Förekomsten av Kungstornen från 1920-talet och Telegraftornet (rivet på 1950-talet) längs Brunkebergsåsen kan ha legat bakom eller påverkat det ställningstagande kring "Åsmotivet" som stadsbyggnadskontorets chefsarkitekt Torsten Westman gav uttryck för i tidskriften Arkitektur 1962:

"En mindre ökning av hushöjderna syns motiverad endast vid Malmskillnadsgatan för att markera Brunkebergsåsens krön och infånga de fem höghusen i en samlad total gestaltning".

Uttalandet ger en mycket god bild för hur man fortsättningsvis under Norrmalmsregleringen såg på hushöjdsfrågan. De högsta husen kom att uppföras på Malmskillnadsgatans östra sida där Sparbankshuset i kv. Trollhättan angav tonen. Den var en av få citybyggnader som var tydligt synlig från vattenrummen och från många utsiktspunkter i staden.

Även i mer perifera delar av innerstaden har höga hus påfallande ofta placerats längs Stockholmsåsen. Detta påtalar länsstyrelsen och Stockholms stadsmuseum i boken *Alla tiders Stockholm* där man visar hur modernismens höghusbyggande i form av Folksamhuset, Skattehuset och Wenner-gren Center rests i åsens sträckning.

Samrådsförslaget

Samrådsförslaget förhåller sig aktivt till den mycket precisa formuleringen från 1960-talet att det är längs östra sidan av Malmskillnadsgatan som höjningar är tänkbara. Samrådsförslaget bygger vidare på Åsmotivet. M-huset följer en skala som etableras efter pågående och förestående påbyggnader i kvarteret Trollhättan. Kvarteret Grävlingen norr om M-huset har redan vuxit på höjden. Åsmotivet med likartad höjd i kvarteren på Malmskillnadsgatans östra sida kan därmed bibehållas.

Ur kulturhistoriskt perspektiv har denna stadsbyggnadsidé en hundraårig historia. Idén har traderats från Kungstornen via cityprojektet till dagens utveckling av cityfastigheterna i kvarteren Trollhättan, Grävlingen och Hästskon.

Genom greppet med likartade tillägg av våningar på S-huset och M-huset återuppstår den dynamiska relationen mellan de båda byggnaderna i förnyad tappning.

Beskrivning av samrådsförslaget och kulturmiljöaspekter – sammanfattning

I kapitlet redogörs för de kulturmiljöfrågor som ansetts särskilt viktiga att belysa och analysera mer djupgående. Historisk bakgrund till olika beståndsdelar i samrådsförslaget beskrivs.

Inledningsvis konstateras att det faktum att SEB år 2017 lämnar fastigheten efter 50 år innebär att tunga kulturvärden knutna till kontinuiteten i användandet försvinner. Bankbyggnaderna var tongivande i 1900-talets cityprojekt. Att banken nu flyttar ur sin cityfastighet innebär stor negativ påverkan på kulturvärden. Samtidigt öppnar en tomställd fastighet ett fönster att vidta åtgärder som också kan stärka kulturmiljön vid Sergels torg.

Därefter diskuteras vägvalet att vidta relativt långtgående åtgärder inom den kulturhistoriskt värdefulla fastigheten Hästskon 12 för att istället främja ett väl avvägt omhändertagande av kulturmiljön som helhet. Att beakta grunddragen i den riksintressanta modernistiska miljön kring Sergels torg, Sveavägen och Hamngatan ses som mer betydelsefullt än att värna fasadarkitektur som inte hör till citys främsta och som delvis är förvanskad.

I samrådsförslaget har stor vikt lagts vid att skapa en fondbyggnad vid Sergels torg som varken till volym eller arkitektoniskt uttryck inverkar negativt på miljöns helhetsverkan eller på intilliggande märkesbyggnaderna Kulturhuset och Femte Hötorgshuset. Samtidigt slås fast att så länge volymen håller sig inom föreslagna ramar finns större frihet i att utforma fasaden mot torget. Alla befintliga byggnader runt torget har sina egna, tidstypiska arkitektoniska uttryck.

Kulturhuset har länge betraktats som cityprojektets viktigaste byggnad och en huvudaktör vid Sergels torg. Samrådsförslagens volymökning kan påverka byggnadens särställning. Här påvisas dock hur byggnaden genom sin gestaltning, sitt starka sammanhang med själva torget och genom platsens mångskiftande form är relativt tålig för ändringar i närområdet.

Terrasser ett par våningar upp från gatan var en bärande tanke i det modernistiska cityprojektet. S-husets terrasser ingick i ett system av terrasser och broar som numera är igenbyggda eller rivna. Terrasserna visade sig vara en utopisk tanke och en felsatsning som gav upphov till otrygghet. I samrådsförslaget förutsätts resterna av terrassmotivet utgå och istället flyttas motsvarande funktion - en lugnare vistelseplats varifrån citylivet kan beskådas - i ny tappning till bron över Malmskillnadsgatan och den nya Soltrappan vid Sveavägen. En bred inbjudande trappa mellan Sergels torg och Malmskillnadsgatan planerades av David Helldén redan 1946. Den föreslagna trappan stämmer väl med platsens uppbyggnad och förutsättningar.

Intill Soltrappan planeras en ny paviljong som tar hand om den trappa som leder från hörnet Hamngatan-Sveavägen till Plattan. Paviljongen erbjuder även möjligheter till servering inomhus eller på en takterrass. Paviljongmotivet föreslås även kunna tillämpas på fler platser på Sergels torg och tydligt markera kopplingar mellan platsens olika nivåer. Från kulturhistoriskt perspektiv är nya paviljonger möjliga att uppföra i torgmiljön utan att platsens kulturvärden påverkas negativt. Det bör även finnas viss frihet i hur paviljongen vid Soltrappan utformas arkitektoniskt.

H-huset föreslås i samrådsförslaget rivas och ersättas av en nybyggnad med större husdjup och hushöjd. Läget vid den riksintressanta Hamngatan med flera märkesbyggnader i en rikt varierad arkitektur gör att en nybyggnad bedöms kunna ges en tydligt egen gestaltning. Viktiga frågor att beakta är gatans monumentalitet, kommersiella prägel och hanteringen av anslutningen till grannbyggnaderna ifråga om takfotshöjd och indragna takvåningar.

M-huset har i befintligt utförande ett tydligt indrag i fasaden mot Malmskillnadsgatan. Indraget markerar infarten till parkeringshuset Parkaden och läget för Smålandsgatan som lades igen under cityregleringen. Från kulturmiljösynpunkt är det angeläget att även fortsättningsvis i någon mån markera det historiska läget för Smålandsgatan.

Ett av de viktigaste målen med samrådsförslaget är att vitalisera den dåligt fungerande Malmskillnadsgatan och att möjliggöra ett aktivt stadsliv på gatan. Bland de åtgärder som föreslås finns en differentiering av gatans bredd genom Hästskon 12. Bredare gångbanor och ny markbeläggning föreslås också. Malmskillnadsgatan har en för Stockholm unik karaktär med kraftigt varierande gatubredd och sekvenser av platsbildningar. Från kulturmiljöperspektiv är gatan i nuvarande tappning, till skillnad från det stora flertalet gator i staden, tålig för ändringar. Den är i denna del möjlig att förnya med samtida gestaltning utan att betydande kulturvärden påverkas negativt.

I denna PM redogörs för den historiska bakgrunden att placera högre bebyggelse längs Stockholmsåsens sträckning, en stadsbyggnadstanke med minst hundraårig historia. Under denna tid finns en kontinuitet i synen på att det längs denna nord-sydliga sträckning kan vara möjligt att bygga högre än i staden i övrigt.